

УДК 329.17:130.2(477)

ЕТНОЦЕНТРИЧНІ МІФИ ЯК СПОСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАРОДІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ.

Сошніков А.О., кандидат філософських наук, доцент.

У статті здійснюється філософсько-політологічний аналіз етноцентричних міфологем, що панують на пострадянському просторі, зокрема в Україні, визначається їх кон'юнктурно-ідеологічний контекст.

Ключові слова: етноцентризм, етноцентрична міфологія, націоналізм, політична кон'юнктура.

Постановка проблеми. Необхідність створення нової історіософської концепції соціально-економічного, політичного культурного та ідеологічного розвитку України на новій методологічній базі навряд чи може викликати сумнів. Однак питання, що постали в процесі створення такої концепції, почали активно вирішуватись не тільки професіоналами (істориками, філософами, культурологами, політологами), але й просто зацікавленими людьми, які за родом своїх занять є якимось чином пов'язані з історіософською проблематикою (наприклад, письменниками, журналістами, політиками і т.д.). Внаслідок того, що кожний зацікавлений привласнював собі право висловлюватись на теми, пов'язані з історією виникнення середньовічної Русі, з проблемою етногенезу українців та іншими актуальними питаннями, відбулась певна профанація досліджень історії України і проблем української культури. Мабуть, не в останню чергу, саме завдяки цьому в нову теоретичну концепцію української історії почали проникати міфологеми, які претендують як на пояснення окремих моментів з історії України, так і на інтерпретацію всієї української історії в цілому.

Мета дослідження. Дослідити етноцентричні міфи як спосіб національної самоідентифікації народів пострадянського простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що ж відбувається? Звідки такий великий ентузіазм у відношенні стародавніх основ своєї культури, що деякі автори відважуються шукати їх ледве не у палеоліті?

Справа у тому, що в ході модернізації, яка охопила сучасний світ, відбувається уніфікація культури, і багато-які з народів, що живуть у поліетнічних державах, втрачають традиційні господарчі системи, звичаї і соціальну організацію, народний побут, нерідко навіть рідну мову. Основне, а часто і єдине, на чому тримається їхня етнічна самосвідомість – легенди про велике минуле. Такий підхід сприяє розквіту ірраціонального, містичного сприйняття історії. Міф звертається до минулого і майбутнього, повністю або майже повністю ігноруючи сучасне, яке бачиться часом занепаду і розкладу. Згідно ж етноцентричній міфології героїчне минуле автоматично повинно забезпечити народу славне майбутнє. Це добре усвідомлюють представники владних структур. причому серед них багато тих, хто цілеспрямовано створює етноцентричні міфи і навіть впроваджують їх в сферу освіти. Не випадково на чолі історичної науки в нових державних утвореннях досить часто опиняються особи, котрі пов'язують свою наукову кар'єру з вивченням історії «титульного» народу.

Зі всієї культурної спадщини найбільшу вартість в очах націоналіста має писемність і державність, які на думку багатьох з них, і роблять народ «культурним». Принцип моноцентризму стверджує, що лише один народ на землі був здатним винайти писемність і утворити державну структуру. Внесок інших народів у скарбницю світової культури принижується або взагалі замовчується. Як правило, вони залишаються безіменними статистами й мовчазними споживачами тих досягнень і цінностей, якими їх наділив народ-культуртрегер. Етноцентричні концепції значну увагу приділяють такому собі «світовому злу», з яким даний народ має постійно боротися. Часто це «світове зло» персоніфікується в особі якогось реального «народу-ворога» (для вірмен, таджиків і лезгинів це тюрки, для російських ультра-націоналістів – євреї, для багатьох націоналістів-неросіян – росіяни і т.д.) [8].

Для більшої переконливості подібні версії мають спиратися на наукову інформацію і виглядати наукоподібними. Ось тут і виникає серйозна

проблема, з якою обов'язково стикається творець історичного міфу: яким чином можна поєднати апріорі сформульовану ідею з науковими фактами, якщо останні неспроможні дати їй сталі підстави, або взагалі цій ідеї суперечать? Щоб вирішити цю проблему, міфотворець має здійснити певну маніпуляцію з науковим матеріалом, вдаючись до як до деяких методів, що є прийнятими у науці, так і до прямої підробки. Зокрема, в останні роки широкого розповсюдження набули такі фальшивки, як «Велесова книга» у росіян і українців або «Джагфар тарихы» у татар-булгаристів. Вони із вдячністю приймаються місцевими націоналістами і подекуди навіть впроваджуються в систему навчання.

Певне відношення до даної теми має процес формування нової національної символіки в ході процесу суверенізації – розробка прапору, герба, гімну, введення загальнонаціональних ритуалів і свят, створення списків героїв та ворогів нації. Адже ця символіка черпається з тих ресурсів, що надає не лише традиційна етнічна культура та історія, а й етноісторичний міф. У ній знайшло відображення уявлення народу (чи, вірніше, еліти) про своє місце у світі і про ті цінності, яким він слідує у своїй життєдіяльності. Специфічним джерелом для вивчення націоналістичного погляду на минуле слугує іконографія, представлена на паперових купюрах, монетах, пам'ятних медалях, марках, етикетках тощо. Так, зокрема, у Єгипті, Сирії та Іраку велику популярність мають зображення монументів доісламського і навіть доарабського минулого. Це пов'язане із цілеспрямованим впровадженням ідеології коренізації, з прагненням довести невід'ємне право сучасного населення цих країн на їхню територію, яке немовби легітимізується встановленням історичного успадкування, що йде від країн Стародавнього Світу [8]. Цілком іншу еволюцію іконографічних зображень можна прослідкувати на паперових купюрах Білорусії першої половини 1990-х рр. Знамениті «зайчики» символізували відкритість, мирні прагнення та екологічну орієнтацію нового режиму. Зате зображення по-чиновницьки строгої архітектури Міську знаменували перехід до авторитарного режиму

[1]. Портретні зображення київських князів Рюриковичів і відтворення їх княжого знаку («тризубу») на українських грошах виражають намагання України підкреслити давність своєї державності, пов'язавши її напряму з Київською Руссю [5]. Водночас зображення на російських купюрах різних російських міст, причому у ієрархічному порядку (на сотенних купюрах – Москви, на п'ятдесяті – Санкт-Петербурга і т.д.) по перше, підкреслює географічний обшир Росії, а по-друге, відтворює ідею владної ієрархії РФ. Цьому аж ніяк не суперечить той факт, що 500-рубльових купюрах зображено Архангельськ. Адже він представлений там пам'ятником Петру I й російським флотом, що має символізувати велич Росії та її глобальні інтереси [2].

Зовсім іншу ідею містить герб Казахстану, де на фоні синього неба зображені крилаті коні і шанирак – купол юрти з перехрещеними потрійними жердями. В цьому виражається прагнення казахів продемонструвати свій нерозривний зв'язок із степовим кочовим укладом та їх трьохчленною жузовою соціальною організацією. І хоча кочовий образ життя вже давно відійшов у минуле, ностальгія за номадизмом що тривалий час буде переслідувати казахів. Кочівницьке життя є для них важливим компонентом етнічної ідентичності і символом самотньої культури та історії. Яскравим елементом етногенетичного міфу, що відображений у казахському гербі, є зображення крилатих коней, взяті з давньоіранської традиції. Важливо, що сучасний Казахстан вважає своїм національним здобутком проміжне положення між Європою та Азією [3]. Звідси (а також через численну руську діаспору) потяг президента Н. Назарбаєва до євразійської ідеї, і це пояснює схильність казахської символіки до загальнолюдських цінностей [6].

Якщо сучасні казахські державні символи свідомо дистанціюються від мусульманської символіки, то герб і прапор Туркменії, навпаки, включає мусульманський півмісяць і п'ять зірок, що дивляться на нього. Разом з цим і тут яскраво виражена ностальгія за номадизмом, представлена зображенням традиційних килимів і скакуна-ахалтекінця. Щоправда, вони доповнені

зображенням хлопку і пшениці, підкреслюючи розташування Туркменістану на кордоні між кочовим та осілим світами. В туркменському прапорі відтіняється прихильність до традиційної соціальної організації – п'ять зірок асоціюються з п'ятьма племенами [4].

Символіка та її переосмислення можуть стати приводом для міжетнічного чи міжконфесійного конфлікту. Характерний приклад. Відомо, що зображення християнського хреста нерідко включає в себе півмісяць, який знаходиться у нижній частині цього зображення. Голова Духовного управління мусульман Центральноєвропейського регіону Росії муфтії Р. Гайнутдін звернувся з проханням до Руської Православної Церкви видозмінити цю символіку і не воздвигати ці хрести над церквами і монастирями. Він пояснив це тим, що для мусульман зображення півмісяця під хрестом має негативний смисл, який представляє іслам релігією, поваленою християнством. Тут ми маємо справу з сучасною інтерпретацією символу. Насправді, зображення такого хреста не має жодного відношення до боротьби християнства з ісламом. Те, що зараз сприймається як півмісяць, від початку християнства було зображенням якорю – символом надій, знаком захисту від зла. Ще апостол Павло казав про «якір безпеки для душі». Іноді про це свідчить грецька літера «ε» («надія»), котру наносили на поперечну перекладину. Подібне зображення можна зустріти в катакомбах перших християн, на давніх афонських храмах [8].

З особливою силою націоналізм проявляє себе при утворенні нових музеїв чи при зміні експозицій у вже існуючих. В музеї націоналізм може демонструватися не лише інтересом до національної культури в цілому та її еволюції, але й особливим ставленням до рідної природи і ландшафтам, до найбільш популярних занять населення, з якими прийнято пов'язувати національний характер. Повсюди в етнографічних музеях романтизується селянський уклад життя, в якому нібито концентрується «дух нації». Саме на музейному прикладі можна чітко побачити, як із фрагментів історичних джерел (котрі часто не мають ніякого відношення один до одного),

складається те, що прийнято вважати «становленням національної ідеї». У ряді випадків музеї беруть участь у привласненні чужого минулого. В одних випадках відвідувачу нав'язується уявлення про прогресивний історичний шлях, що пройшла титульна нація, у других – реалізується установка на конструювання інтегруючої загальнодержавної культури (уникаючи при цьому демонстрації мультикультурної і регіональної варіативності), в третіх – свідомо за політичних причин замовчується внесок певних народів у розвиток краю.

В нинішній Україні можна спостерігати процес кристалізації засновницької міфології, що поєднує давнього Кия з запорозькими козаками і укорінює їх разом десь у сивій трипільській давнині. Подивимось, які саме міфологеми заважають об'єктивному відтворенню та науковому осмисленню історії України:

1. Українці дуже давній, автохтонний народ; коріння їх походження криється в трипільській археологічній культурі. Будь-який прибічник трипільської культури цілком серйозно розповідає про те, що це була найвеличніша стародавня цивілізація, що на території України в ті часи, коли ще не існувало єгипетських пірамід, будували величезні «протоміста», які спалювали раз на шість років, що з Трипільля походить все світове землеробство, що трипільці створили «магічні» орнаменти, божественно неперевершені глечики і статуетки, що вони ніколи не воювали, безпосередньо спілкувалися з Космосом... Словом, наявний міф про втрачений золотий вік.

2. Українці як етнос почали формуватись з праукраїнських східнослов'янських племен, що проживали на території, де зараз знаходиться сучасна Україна. Виходячи з хибного погляду на етнос як суто біологічну популяцію, деякі історики вперто висувають на передній план асиміляцію як основний зміст міжетнічних контактів, що відбувалися у Східній Європі в первісну епоху. Така інтерпретація сутності культури цілком відповідає укоріненню у націоналістичній літературі концепціям «тяглості»

українського народу з часів неоліту, тобто від племен трипільської культури, або, принаймні, від «праукраїнців-антів» та «княжої Русі-України». Саме на цій основі здійснюється ними пошук одного «праукраїнського субстрату-основи», який нібито абсорбував прийшли племена та народи, безперервно еволюціонуючи аж до наших днів. Цей процес, в цілому, завершився в середньовічній державі Київська Русь, яка, таким чином, вважається першим досвідом української державності.

3. Не було єдиної давньоруської мови. В Київській Русі ще в домонгольський період населення на території майбутньої України розмовляло праукраїнською мовою, яка вже тоді відрізнялась від мови населення інших регіонів давньоруської держави.

4. Як нація українці глибоко нещасні. Вони у своїй історії завжди були тільки об'єктом національних і релігійних утисків та загарбницьких зусиль інших держав. В колишній історії українців все позитивне пов'язане тільки з тим, що напружувала власне українська культура. Все, що привнесли колонізатори, лише негативним чином вплинуло на національний і культурний розвиток українців.

5. Протягом всієї своєї історії (за винятком періоду Київської Русі) Україна (в цілому, або її окремі землі), була колонією якихось держав (Литви, Польщі, Росії, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії, СРСР) в той час, як українці завжди мріяли про власну незалежну державу. Це була заповітна мрія всієї нації. Історія України – постійна боротьба за незалежність, яка увінчалася успіхом і закономірно призвела до ствердження незалежної Української Держави.

Ось який короткий і невигадивий сюжет являє собою теперішнє розуміння історії України так, як воно складається в публіцистичних виступах, в різних ЗМІ, в деяких підручниках, публіцистиці і навіть в певних наукових працях. В такому спрощеному і фальсифікованому вигляді багато подій з історії України можна було легко пристосувати для обґрунтування і виправдання сучасного політичного курсу (внутрішнього і зовнішнього)

пануючих сил на Україні. Головна помилкова посилка, яка знаходиться у підґрунті згаданих тез – найважливіша подія сучасної української історії – набуття незалежності, уявляється як закономірне і логічне завершення всієї попередньої історії України. Це вихідне положення чим далі, тим більше, тягне за собою цілий ряд помилкових висновків і зовсім безграмотних у методологічному відношенні дій, що призводить кінець-кінцем до абсурдних висновків, які явно розбігаються з дійсністю. Віднині всі події української історії, які передували незалежності, неминуче втрачають свою самостійну історичну цінність і значення, бо мають підганятися під головний сюжет історії України – утворення незалежної Української Держави. Такого результату можна досягти, якщо замовчувати окремі невігідні факти, жонглювати фактами іншого роду, порушувати правила логічного висновку при виведенні з посилок. Всерйоз сприймати подібні «дослідження» не можна. Набуття Україною незалежності відбулося внаслідок дії обставин, причин та умов, які склалися в сучасній політичній й соціально-економічній ситуації, а не під впливом якихось історичних тенденцій чи законів, що тягнуться з далекого минулого [7].

Може бути, з точки зору ідеології, такий зв'язок сучасної політики з історією виправданий. Але, якщо до вивчення й викладання історії підходити з позицій наукової методології, одним з постулатів якої є заборона представляти історичний процес як логічний і закономірний рух до сучасності, як підготовку її, то тоді стане неможливим ставитися до історії як до безпосередньої підмоги політики. Сучасність не потребує історичного обґрунтування чи виправдання.

Література:

1. Беларусский рубль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/Беларусский_рубль – Заглавие с экрана.
2. Билет Банка России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/Билет_Банка_России – Заглавие с экрана.
3. Герб Казахстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/Герб_Казахстана – Заглавие с экрана.

4. Герб Туркмении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/Герб_Казахстана – Заглавие с экрана.
5. Гривня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.uk.wikipedia.org/wiki/Гривня – Заголовок з екрану.
6. Назарбаев Н.А. Казахстанский шлях / Н.А. Назарбаев. – К.: Етнос, 2007. – 388 с.
7. Пироженко В. Легенди та міфи української історії [Электронный ресурс] / В. Пироженко. – Режим доступа: ukrhistory.narod.ru/texts/pirozenko-1.htm – Заголовок з екрану.
8. Шнирельман В. Ценность пришлого: этноцентрические исторические мифы, идентичность и этнополитика [Электронный ресурс] / В. Шнирельман. – Режим доступа: ukrhistory.narod.ru/texts/shnirelman-1.htm – Заглавие с экрана.

ЭТНОЦЕНТРИЧЕСКИЕ МИФЫ КАК СПОСОБ НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ НАРОДОВ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА.

Сошников А.А.

В статье осуществляется философско-политологический анализ этноцентрических мифологем, что господствуют на постсоветском пространстве, в частности в Украине, определяется их конъюнктурно-идеологический контекст.

Ключевые слова: этноцентризм, этноцентрическая міфологія, націоналізм, політична кон'юнктура.

ETHNOCENTRIC MYTHS AS A METHOD OF POST-SOVIET PEOPLES' NATIONAL IDENTITY

Soshnikov A.

In the article philosophical and political analysis of ethnocentric mythologies is realized that dominates at the post-soviet space particularly in Ukraine, their conjunctural and ideological context is determined.

Key words: ethnocentrism, ethnocentric mythology, nationalism, political conjuncture.